

УДК 159.9.075

С. А. Мул

кандидат психологічних наук,
викладач Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
м. Київ, вул. Пирогова, 9
e-mail: okpp_@ukr.net

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКОВОЇ АКТИВНОСТІ В СТРЕСОВИХ УМОВАХ

В статті розкриваються результати проведеного дослідження поведінкової активності в стресових умовах, показано типи поведінкової активності офіцерів-чоловіків, офіцерів-жінок, наведені риси, притаманні відповідним типам поведінкової активності офіцера в стресових ситуаціях.

Ключові слова: поведінкова активність, діяльність, стрес.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема психології готовності до професійної діяльності офіцера — прикордонника є актуальною та малодослідженою сучасною психологічною наукою. Прикордонна діяльність всебічна та різноманітна, вона має риси, які відрізняють її від інших видів діяльності людини в екстремальних умовах.

Основні з них це: постійне здійснення прикордонних дій (патрулювання, пошук, затримання, інтерв'ювання, утримання, конвоювання), пропускні операції в пунктах пропуску через державний кордон, проведення оперативно-розшукової діяльності, виконання доручень правоохоронних органів тощо. Екстремальність в службовій діяльності прикордонника, на нашу думку, полягає як у фізичних чинниках, так і в психологічних, в першу чергу емоційних чинниках. В пунктах пропуску спостерігаються інтелектуальні перевантаження, дефіцит часу, інформації, психоемоційна напруженість. В підрозділах, які безпосередньо охороняють лінію державного кордону, наявні чинники невизначеності, швидкоплинності, несподіваності. В оперативній — розшукових відділах протидія злочинних елементів оперативній, розшуковій діяльності, вміння зберігати державну таємницю, моральна відповідальність за рішення, які приймаються.

У професійній діяльності офіцерів-прикордонників існують такі основні типи стресових ситуацій:

Ситуації, пов'язані з постійною повсякденною діяльністю прикордонника і характеризуються умовами цієї діяльності, умовами, які він знає, передбачає, планує. При виникненні стресочинника офіцер навчений звичних йому способів поведінки в цих ситуаціях. Ці ситуації незагрозливі стабільності повсякденної діяльності, такі ситуації неодноразово відбувались і є прогнозованими;

- ситуації, які не відбувались, порушують емоційний баланс особистості, вони теж не загрозливі життю і здоров'ю людини, дії офіцера в таких ситуаціях не можливо піддати стандартним умовам поведінки;
- ситуації невизначеності, з елементами ризику життю і здоров'ю офіцера і підлеглого персоналу (підрозділу), але рішення і діяльність в таких умовах забезпечується за відомими працівнику формами, алгоритмами, інструкціями;

- ситуації з стресовими чинниками ризику, небезпеки життю і здоров'ю офіцера, підлеглого персоналу, неможливість прогнозу подальших дій, відсутність прорахованих способів подальшої діяльності, боязнь наслідків не виконання визначеного завдання.

Слід зазначити, що вищезазначені ситуації, в яких може проходити служба офіцера-прикордонника, не є вичерпними; ці ситуації, їх елементи можуть змінюватися, змінюючи при цьому весь спектр задіяних стресочинників. Професійними стресочинниками офіцера-прикордонника з негативним впливом можуть бути поранення, зникнення, полон, загибель підлеглого персоналу, громадян, службових тварин, пошкодження, руйнування майна, ділянки охорони тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Відзначено, що на сьогодні існує декілька типів визначень або моделей стресу. Більшість дослідників розглядають стрес або як реакцію людини, або як зовнішній стимул, або як динамічний психофізіологічний процес впливу певного стимулу й відповіді на нього.

Екстремальні ситуації, які відбуваються на державному кордоні, мають свій конкретний психологічний зміст, зі своїми властивостями, формами. Прикордонний офіцер повинен бути готовий до раптово виникаючих завдань повсякденної оперативної-службової діяльності.

Проблема психологічної стійкості військовослужбовців прикордонних підрозділів до стресу є професійно значущою для органів охорони державного кордону, від неї залежить ефективність служби прикордонних нарядів, надійність охорони державного кордону України по усьому його периметру.

Постановка завдання. Метою даної статті є вивчення поведінкової активності в стресових умовах офіцера — прикордонника, як пріоритетного завдання психологічного забезпечення діяльності персоналу прикордонних підрозділів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою дослідження поведінки людей в контексті вивчення психологічної готовності до діяльності займалися О. Д. Ганушкін, М. І. Д'яченко, Л. С. Нерсисян, М. І. Томчук, В. М. Пушкін, О. Д. Сафін та ін., концепції психологічного стресу висвітлено в роботах В. О. Бодрова, А. Б. Леонова, Г. Сельє, R. Lazarus; В. В. Суворова, Н. І. Наєнко, психічні стани й реакції, що спостерігаються в екстремальних ситуаціях опрацьовано в дослідженнях Г. О. Балла, М. Д. Левітова, Л. Ф. Шестопалова, С. І. Яковенко, З. Р. Шайхлісламова, А. С. Куфлієвського, Б. М. Олексієнко, В. Г. Кохана, В. О. Назаренка та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні тема психології готовності актуальна, як ніколи. Для запобігання загроз необхідно розглядати не тільки технологічний і управлінський аспекти, але й людський фактор. Оперативно-службова діяльність прикордонних нарядів свідчить, що більшість прорахунків відбувається з вини людини. Вміння зорієнтуватись в ситуаціях, що постійно змінюються, вибрати те єдине вірне рішення в умовах дії стресочинників, виробити стратегію поведінки офіцера-керівника для забезпечення визначеного завдання охорони державного кордону, збереження життя, здоров'я підлеглого особового складу є тією психологічною технологією, яка нами досліджена.

Для проведення дослідження нами вибрано діагностику стратегій поведінкової активності в стресових умовах.

Сучасний підхід до вивчення механізмів формування стійкої поведінки враховує наступні положення. Людині притаманний інстинкт подолання, однією із

форм проявлення якого є пошукова активність, що забезпечує участь еволюційно-програмних стратегій у взаємодії суб'єкта з різними ситуаціями.

На перевагу способів володіння собою впливають індивідуально-психологічні особливості: темперамент, рівень тривожності, тип мислення, особливості локусу контролю, направленість характеру. Виразність тих або інших способів реагування на важкі життєві ситуації ставиться в залежність від рівня самоактуалізації особистості — чим вище рівень розвитку особистості, тим успішніше він справляється з труднощами, що виникають.

Відповідно до цього, перешкоди, що зустрічаються в житті людини мають за джерело не тільки зовнішні (специфіка середовища), але й внутрішні (індивідуальні посилення) умови. Як захисні, так і опановуючі стилі реагування пов'язані з установками та переживаннями, відношенням до себе та інших, зі структурою життєвого досвіду, тобто з когнітивними, емоціональними і поведінковими рівнями ієрархічної структури психіки.

Стратегії поведінки є різноманітними варіантами процесу адаптації і поділяються на соматичні, особистісні і соціально — орієнтовані в залежності від переважної участі в адаптаційному процесі того чи іншого рівня життєдіяльності особистісно-змістової сфери.

Для протидії стресу або чинникам, які його спричиняють, кожна людина використовує власні стратегії (ресурси), тому поведінку в таких умовах доцільно розглядати, як результат взаємодії способів управління стресовим фактором, що виникають як відповідь особистості на сприйману загрозу та наявного ресурсу, який сприяє його подоланню.

Досліджуваним запропоновано низку запитань, що стосуються особливостей життя, активності в справах і спілкуванні або поведінки в емоційно-напружених ситуаціях. Наголошено на уважності вивчення кожного запитання (твердження) і необхідності вибору варіанту відповіді, який найбільше відповідає поведінці досліджуваного.

У дослідженні взяли участь 579 офіцерів-прикордонників, з яких офіцерів-чоловіків 474, офіцерів-жінок — 105.

Під час аналізу результатів було виявлено, що серед офіцерів-чоловіків та офіцерів-жінок не має жодного офіцера, який би був з вираженою поведінковою активністю.

Для досліджуваних з вираженою поведінковою активністю (тип А) характерно:

- надмірна потреба в діяльності — велика захопленість роботою, ініціативність, невміння відволікатися від роботи, розслабитись, нестача часу для відпочинку і розваг;
- постійна напруга душевних і фізичних сил в боротьбі за успіх, висока мотивація досягнень при незадоволенні досягнутим, впертість і надактивність в досягненні мети нерідко відразу в декількох областях життєдіяльності, небажання відмовитися від досягнення мети, не дивлячись на поразку;
- невміння і небажання виконувати щоденну кропітку і одноманітну роботу;
- нездатність до довготривалого і стійкого зосередження уваги;
- нетерпимість, прагнення робити все швидко: ходити, їсти, розмовляти, приймати рішення;
- енергійна, емоційно розмальована мова, підкріплена жестами і мімікою та нерідко супроводжуюча напруженням м'язів обличчя і шиї;
- імпульсивність, емоційна нестриманість в суперечках, невміння до кінця вислухати співрозмовника;

- прагнення домінувати, схильність до суперництва і визнання, амбіційність, агресивність по відношенню до суб'єктів, протидіючим здійсненню планів;
- прагнення до домінування в колективі або компанії, легка фрустрованість зовнішніми обставинами і життєвими труднощами.

Серед офіцерів-чоловіків — у 52 досліджуваних, що становить 10,97%, діагностовано тенденцію поведінкової активності типу А(1).

Серед офіцерів-жінок у 12 офіцерів, що становить 11,43%, було діагностовано тенденцію поведінкової активності типу А(1).

Для категорії офіцерів з продіагностованою тенденцією поведінкової активності типу А(1), характерно:

- підвищена ділова активність, напористість, захопленість роботою, ціленаправленність;
- недостача часу для відпочинку у відомій мірі компенсується розрахунковістю і вмінням обрати «головний напрямок» діяльності, швидким прийняттям рішення;
- енергійна, виразна мова та міміка;
- емоційно наповнене життя, честолюбство, прагнення до успіху і лідерства, не повне задоволення досягнутим, постійне бажання покращити результати зробленої роботи;
- чутливість до похвали і критики;
- нестійкість настрою і поведінки в стресових ситуаціях;
- прагнення до першості, але без амбіційності і агресивності;
- при обставинах, перешкоджаючих виконанню намічених планів, легко виникає тривога, знижується рівень контролю особистості, але долається волевими зусиллям.

Серед офіцерів-чоловіків у 377 досліджуваних, що становить 79,53%, продіагностовано перехідний тип поведінкової активності АБ.

Серед офіцерів-жінок у 83 досліджуваних, що становить 79,05%, домінуючим є тип поведінкової активності АБ.

Для категорії офіцерів з продіагностованим (перехідним) типом поведінкової активності (АБ), характерна активна і ціленаправлена діяльність, різносторонність інтересів, вміння збалансувати ділову активність, напружену роботу зі зміною занять і вміло організованим відпочинком. Моторика і мовна експресія в міру виражені.

Досліджувані типу (АБ) не показують схильність до домінування, але в окремих ситуаціях і обставинах впевнено беруть на себе роль лідера, для них характерна емоційна стабільність і передбачуваність в поведінці, відносна стійкість до стресових факторів, добра пристосованість до різних видів діяльності.

Серед офіцерів-чоловіків у 44 офіцерів (9,28%) переважає тип поведінкової активності Б(1).

Серед офіцерів-жінок у 9 офіцерів (8,57%) проявляється поведінкова активність типу Б(1).

Для досліджуваних, у яких діагностується тип поведінкової активності Б(1), характерна раціональність. Це люди з яскраво вираженою прагматичною направленістю, що торкається відношення як до самої справи, так і до людей. У виключених випадках готові до прийняття відповідальності на себе, але частіше за все залишаються в тіні. Характеризуються окремою емоційною «скупістю», стримані в словах, урівноважені у відповідних діях. Приховане незадоволення переважають відкритим з'ясуванням стосунків.

Таблиця 1

Зведені результати досліджень поведінкової активності

Жінки					
Бали	тип А до 167	тип А (1) 168 — 335	тип А Б 336 — 459	тип Б (1) 460 — 626	тип Б від 627
Кількість	-	12(11,43%)	83(79,05%)	9(8,57%)	1(0,95%)
Чоловіки					
Бали	тип А до 167	тип А (1) 168 — 335	тип А Б 336 — 459	тип Б (1) 460 — 626	тип Б від 627
Кількість	-	52(10,97%)	377(79,53%)	44(9,28%)	1(0,22%)
Загальна кількість					
Бали	тип А до 167	тип А (1) 168 — 335	тип А Б 336 — 459	тип Б (1) 460 — 626	тип Б від 627
Кількість	-	64(11,06%)	460(79,44%)	53(9,15%)	2(0,35%)

Серед чоловіків лише у одного офіцера, що становить 0,22% від загальної кількості протестованих чоловіків, переважає тип поведінкової активності Б (рис.1).

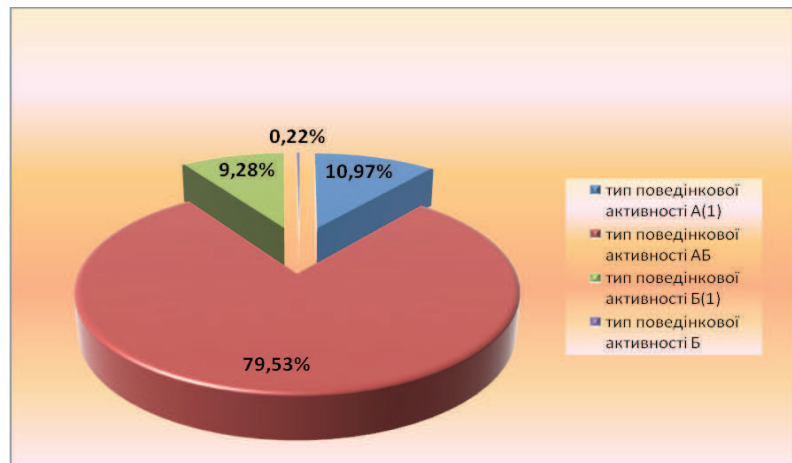

Рис 1. Типи поведінкової активності в стресових умовах у офіцерів-чоловіків

Серед жінок також лише у одного офіцера, що становить 0,95% від загальної кількості протестованих жінок характерною є поведінкова активність типу Б (рис. 2).

Висновки. Отже, у більшості офіцерів, а саме — 460, що становить 79,44% у діагностуванні переважає (перехідний) тип поведінкової активності (АБ).

Поведінкова активність у стресових умовах пов'язана із збудливими механізмами активного переживання потреби. Спонування до дії пов'язано з початком установки на дію.

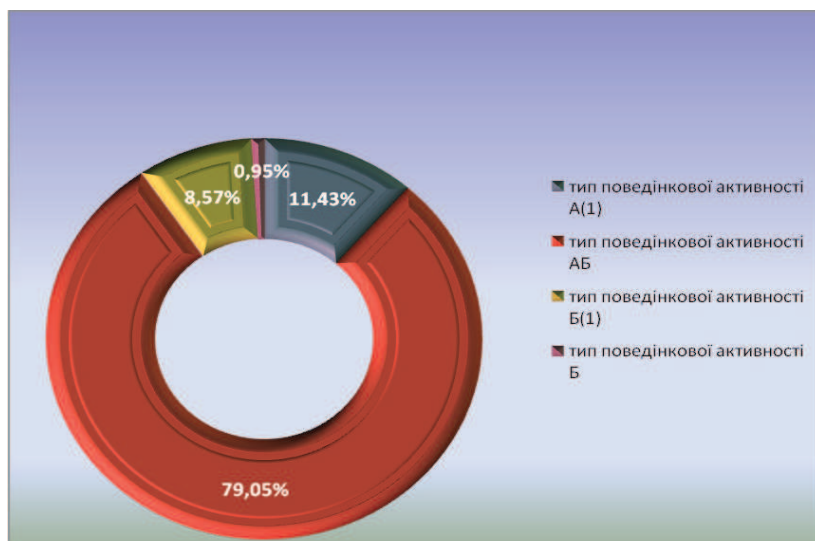

Рис 2. Типи поведінкової активності в стресових умовах у офіцерів-жінок

Ця установка, здійснюється в момент прийняття рішення і є основою вольової поведінки, яка виникає завдяки присутності в свідомості людини уявної або надуманої ситуації. За вольовими установками приховується потреба людини в прийнятті рішення до дії і у виборі такого рішення приймають участь процеси уяви та мислення.

Перспективи подальших досліджень. Потребують подальшого вивчення особливості використання базових стратегій офіцерами конкретних прикордонних спеціальностей за напрямками діяльності.

Список використаних джерел та літератури

1. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности:[Учеб. пособие для вузов.]/ В. А. Бодров. — М: ПЕР СЭ, 2001. — 511 с.
2. Забродин Ю. М. Очерки теории психологической регуляции поведения. М.: Магистр, 1997. — 215 с.
3. Томчук М. І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності: монографія / М. І. Томчук.-Хмельницький: Евріка; Поліграфіст, 2003. — 154 с.
4. Ярошок Ю. В. Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності: дисер.канд. психол. наук / Ю. В. Ярошок.-Хмельницький: НАПВУ, 2000. — 159 с.

References

1. Bodrov V. A. Psykholohyia professyonalnoi pryhodnosti:[Ucheb. posobyie dlia vuzov.]/ V. A. Bodrov. — М: PER SЭ, 2001. — 511 s.
2. Zabrodyn Iu. M. Ocherky teoryy psykhologhycheskoj rehulyatsyy povedenya. M.: Mahystr, 1997. — 215 s.
3. Tomchuk M. I. Psykholohichna hotovnist osobystosti do pravoohoronnoi diialnosti: monohrafiia / M. I. Tomchuk.-Khmelnyskyi: Evrika; Polihrafist, 2003. — 154 s.
4. Iaroshok Iu.V. Rehulyatsiia psykhichnoi napruzhenosti viiskovoslužbovtsiv v ekstremalnykh umovakh sluzhbovo-boiovoi diialnosti: dyser.kand. psykhol. nauk / Iu.V. Yaroshok.-Khmelnyskyi: NAPVU, 2000. — 159 s.

С. А. Мул

кандидат психологических наук, преподаватель
Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СТРАТЕГИЙ ПОВЕДЕНЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ В СТРЕССОВЫХ УСЛОВИЯХ

Резюме

В статье раскрываются результаты проведенного исследования поведенческой активности в стрессовых ситуациях офицеров-мужчин и офицеров-женщин, приведены присущие соответствующим типам черты поведенческой активности офицера в стрессовых ситуациях.

Ключевые слова: поведенческая активность, деятельность, стресс.

S. A Mul

candidate of psychological science,
National Pedagogical University M. P. Drahomanov

EXPERIMENTAL RESEARCH OF STRATEGIES BEHAVIORAL ACTIVITY IN STRESSFUL CONDITION

Abstract

The article presents the results of research of behavioral activity in stressful situations of male and female officers. Peculiarities of relevant types of behavioral activity of officer in stressful situations are also described in article. The purpose of this article is research the behavioral activity of the border guards in stressful situations, as foreground job of the psychological providing of personnel activity at the border subdivision. Behavioural activity in stressful situation are connected with stimulant mechanisms of active experience needs. Impulse to act is connected with the beginning of the installation on the action. This occurs at the time of the decision and is the basis of volitional behavior that appear because of the presence the person imaginary or contrived situation in the consciousness. Behind volitional installations hidden the human needs of making the decision to take action. They require further study of the peculiarities of using the basic strategies by the officers of the particular border-guard specialties according to their activities.

Keywords: behavioral activity, activity, stress.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2013